

Yayın Geliş Tarihi: 07.02.2023

Yayına Kabul Tarihi: 31.05.2023

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Şahin, Erman. "Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da Reform Çabalarına Rusya Engeli, 1912-1914." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 73 (2023): 131-149.

Araştırma Makalesi

OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU ANADOLU'DA REFORM ÇABALARINA RUSYA ENGELİ, 1912-1914

(RUSSIAN IMPEDIMENT TO THE OTTOMAN REFORM
EFFORTS IN EASTERN ANATOLIA, 1912-1914)

Erman ŞAHİN*

Öz: *Bu çalışmada 1912-1914 döneminde Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da bazı ıslahatları hayata geçirmek için giriştiği diplomatik çabalar ele alınacaktır. 1912'de Balkan Savaşları'nın patlak vermesi ve Rusya'nın baskısı ile Doğu Anadolu'ya Osmanlı Ermenileri lehine özerklik kazandırılması gündeme gelmiştir. Osmanlı bu olasılığı engelleyebilmek adına, yabancı müfettiş, danışman ve subayların yer alacağı bir ıslahat programı hazırlamıştır. Ancak Rusya'nın yoğun baskıları sonucu hem İngiltere hem de Fransa bu ıslahat programına destek vermeyi reddetmiştir. Rusya'nın bu ıslahat programına ilişkin tutumu bölge sakinleri adına asayişin, refahın ve huzurun sağlanmasından çok Osmanlı'nın zayıflatılması ve Rus çıkarlarının korunması temelinde şekillenmiş ve bölge sakinlerinin öncelikleri göz ardı edilmiştir. Bu süreç sonunda Osmanlı kendi hazırladığı ıslahat programı yerine Rus baskısı altında Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı katılımı olmaksızın ortaklaşa kararlaştırdıkları başka bir ıslahat programını kabul etmek zorunda kalmıştır. 8 Şubat 1914'te Yeniköy Antlaşması bu koşullar altında imzalanmıştır.*

* ORCID: 0009-0002-1778-7092
Bağımsız Araştırmacı, Dr., etarih4@gmail.com.

Anahtar Kelimeler: *Rusya, İngiltere, Ermeni Meselesi, Islahat, Doğu Anadolu*

Abstract: *This study will deal with the diplomatic efforts of the Ottoman Government to carry out a set of reforms in Eastern Anatolia during 1912-1914 period. With the outbreak of the Balkan Wars in 1912 and Russia's involvement, the idea of granting Eastern Anatolia autonomous status in favor of the Ottoman Armenians gained currency. In order to prevent this possibility, the Ottoman Government prepared a reform project that would be carried out with the participation of foreign inspectors, advisors and officers. However, under intense Russian pressure, both Britain and France declined to support and help carry out this reform project. Russia's attitude regarding this reform program was shaped mainly by its desire to weaken the Ottoman Empire and ensure the protection of Russian interests rather than ensuring the safety, wellbeing and the prosperity of the region's inhabitants and thus the priorities of the inhabitants were ignored. As a result of this process, the Ottoman Government had to accept another reform program that was jointly agreed upon by the European Powers under Russian pressure and without the participation of the Ottoman Government. This led to the signing of the Yeniköy Agreement on 8 February 1914.*

Keywords: *Russia, Britain, the Armenian Question, Reforms, Eastern Anatolia*

Giriş

1908 Jön Türk Devrimi sonrasında meşrutiyetin ilanıyla Ermeni Meselesi yeni bir boyut kazanmış ve devrim öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile anlaşarak kendine önemli ölçüde meşrutiyet kazandırmış olan Taşnaktsutyun Partisi (tam adıyla Ermeni Devrimci Federasyonu) özellikle de Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde siyasi gelişmelerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Meşruti idareyi tam anlamıyla uygulama ve Ermeni taleplerini karşılama amacıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şekillendirdiği farklı kabineler Doğu Anadolu'da somut adımlar atmışlardır.

Meşrutiyetin ilanından sonra Taşnak talepleri doğrultusunda Osmanlı Hükümeti tarafından Doğu Anadolu'da çeşitli önlemler alınmıştır. Bu bağlamda bölgede Ermeniler ve aşiretler arasında mevcut olan arazi ihtilaflarında Ermeniler lehine bir tutum takınılması ve hatta bazı arazilerin askeri güç kullanılarak Ermenilere iade edilmesi¹, Ermenilerin hakkında şikâyetle buldukları aşiret reislerinin tutuklanıp yargılanması ve hakkında şikâyet bulunan memurların azledilmesi gibi bir dizi somut adım örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca yine Taşnak talepleri doğrultusunda Van, Bitlis, Erzurum, Sivas ve Mamuretülaziz vilayetlerinin mevcut valileri görevden alınmış ve yerlerine başka valiler atanmıştır.²

Atılan somut adımlar Taşnaklar tarafından takdirle karşılanmış ve zaman zaman meşruti idareyi öven ve bunu Çarlık Rusya'sındaki baskıcı rejim ile karşılaştıran yayınlar yapılmıştır.³ Bunlara ek olarak, İttihat Terakki'nin yönetiminin bölgeye getirdiği huzur ve asayişin bölge sakinlerinin refahını ve yaşam standartlarını yükselttiği yönünde Taşnak açıklamaları da mevcuttur. 1910 yılında Taşnaktsutyun'un üç kurucusundan biri olan Simon Zavarian meşrutiyet sonrası dönemde artan güvenlik nedeniyle Doğu Anadolu'nun "toparlanma yolunda" olduğunu ve bölge sakinlerinin yaşam standartlarının "en az yüzde 25 oranında arttığını" belirtmiştir.⁴

Ancak İttihat -Terakki ve Taşnaklar arasındaki iş birliği çok uzun sürmemiştir. Bu iki parti arasında iş birliği her şeyden önce geçici ve taktiksel bir karaktere sahiptir çünkü İttihat-Terakki ve Taşnakların uzun vadeli hedefleri birbirleriyle tamamen çelişmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti 19. yüzyıldan bu yana

1 BOA. Dh. Mui, 23-1/71, Bekir Sami Bey'den Dahiliye Nezaretine, 6 ve 26 Ekim 1909.

2 Dikran Kaligian, *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule, 1908-1914* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2011): 67-68.

3 E. Aknoui, *Political Persecution: Armenian Prisoners of the Caucasus*, (New York: n.p., 1911): 33-34.

4 Raymond Kevorkian, *The Armenian Genocide: A Complete History*, (London: I.B. Tauris, 2011): 126.

Osmanlı düşünürleri tarafından cevabı aranan “bu devlet nasıl kurtarılır?”⁵ sorusuna karşılık olarak ortaya çıkmış bir harekettir ve kendine koyduğu en önemli hedef Osmanlı Devleti’nin çöküşten kurtarılması ve güçlendirilmesidir. Bu nedenle İttihatçılar imparatorluğun bütünlüğünü ve dolayısıyla varlığını tehlikeye atacak ayrılıkçı hareketlere ve bölgesel otonomiye karşıdır. Ayrıca Osmanlı’nın Avrupalı büyük devletlerin müdahalesi olmadan tam egemen bir devlet olarak merkezi idare ile yönetilmesini savunmuştur. Ayrılıkçı hareketleri daha yaygın hale gelmesini engellemek ve dış müdahalelere fırsat vermemek için de meşrutiyet yönetimini savunmaktadır.

Taşnaklar ise “ortak düşmanlara karşı mücadele” adına İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iş birliğine koyulmuştur. Özellikle de 1903 yılında Çarlık Rusya’sının Ermeni Kilisesi ve okullarına dair aldığı bir dizi idari karar sonrasında Taşnaklar Rus idaresi ile ciddi bir çatışma sürecine girmişlerdir. Bunun neticesinde Güney Kafkasya’da ve Rusya’nın diğer bölgelerinde Taşnaklar topluca tutuklanmaya ve yargılanmaya başlamıştır.⁶ Dolayısıyla da Taşnakların bu bölgede faaliyet göstermesi oldukça güç bir hale gelmiştir. Bunun neticesinde daha önceleri pek iş birliğine yanaşmadıkları İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı tutumlarında bir değişim baş göstermiş ve II. Abdülhamit ve Çarlık Rusya’sına karşı kendilerine müttefik olabilecek bu cemiyet ile taktiksel iş birliğine başlamışlardır. Taşnaklar Meşrutiyetin ilanını Ermeni otonomisi ve bağımsızlığı için bir “geçiş aşaması” olarak görmektedir. Bunun ilk adımı olarak Doğu Anadolu’yu idari olarak diğer bölgelerden ayıran ve bu bölgeye (Ermeniler lehine belli kazanımları da içeren) özel bir statü kazandırmayı amaçlamaktadır.

Bu nedenlerle İttihat-Terakki ve Taşnak iş birliğinin uzun bir ömre sahip olması oldukça güçtür. Nitekim, önce 1912 yazında baş gösteren “Halaskar Zabitan” Hareketi neticesinde İttihat-Terakki’nin iktidardan düşmesi ve ardından da Ekim 1912’de Birinci Balkan Savaşı’nın patlak vermesi ile İttihat-Terakki ve Taşnaktsutyun’un “meşrutiyet rejimini” koruma söylemi çerçevesinde şekillenen iş birliği tamamen son bulmuştur. Balkan Savaşlarında Osmanlı’nın yaşadığı büyük kayıplar Taşnakları Osmanlı imparatorluğun kalan günlerinin sayılı olduğu ve kısa bir süre içinde dağılacağı ve Avrupalı Büyük Güçlerce paylaşılacağı yönünde bir kanaate yöneltmiştir. Taşnaklara göre Balkan Savaşları neticesinde Avrupalı Devletler bir toplantı düzenleyecek ve Osmanlı’nın tamamen paylaşılması gündeme gelecektir.⁷ Bu nedenle bu pastadan bir pay alma adına Taşnaklar daha önce ilişkilerinin kötü olduğu ve

5 Bernard Lewis, *Emergence of Modern Turkey*, (London: Oxford University Press, 1968): 208.

6 Onur Önel, *Tsar’s Armenians: A minority in Late Imperial Russia*, (London: IB Tauris, 2017).

7 Armen Garo, *Bank Ottoman: Memoirs of Armen Garo* (Detroit, Michigan: np, 1990): 184.

birçok olumsuz söylemle eleştirdikleri Çarlık Rusya'sı ile barışma yoluna gitmişlerdir. Bu sayede Avrupalı Büyük Güçlerin iradesi sonucu ortaya çıkacak bir paylaşımında Ermeniler lehine kazanımlar elde etmeyi amaçlamışlardır.

Bu doğrultuda, 1878 Berlin Kongresi için yapılan hazırlıklara benzer bir şekilde, 10 Kasım 1912'de Ermeni lider Boghos Nubar başkanlığında bir "Ermeni Milli Delegasyonu" oluşturulmuştur. Bu delegasyonun ana hedefi Ermeni davasının Avrupa kamuoyuna ve Avrupalı büyük devletlere anlatılması ve onların Ermeniler lehine gerçekleştirilecek reformlar için ikna edilmeleridir. Bu delegasyona ek olarak Etçmiyazin'deki Ermeni Katolikos'u da Kafkasya Genel Valisi İllarion Vorontsov-Daşkov aracılığı ile Rus Çarı II. Nikola'dan Osmanlı Ermenileri adına yardım istemiştir. İstanbul'da ise Ermeni Patriği, Ermeni mebusları ve bazı Taşnak liderleri gibi önde gelen Ermeniler de Rus sefiri Mihail N. Girs aracılığı ile buna benzer girişimlerde bulunmuşlardır.⁸

Bu girişimlere paralel olarak Avrupa kamuoyunda Ermeni taleplerine uygun bir siyasi ortam yaratma adına ana söylemi 1908 devriminin ve meşrutiyetinin Ermenilere hiçbir faydasının dokunmadığı ve bölgede Ermeniler lehine hiçbir olumlu gelişmenin yaşanmadığı olan bir propaganda kampanyası başlatılmıştır. Bu söyleme göre Ermeni Meselesi ancak otonomi ya da Avrupa kontrolü gibi daha radikal yöntemlerle çözülebilir ve Osmanlı'dan herhangi bir iyileşme veya reform beklemek boş bir çaba içine girismektir.

Bu girişimlerin bir neticesi olarak Kasım 1912'de Rus Dışişleri Bakanı Sergei D. Sazonov Petersburg'daki Osmanlı sefiri Turhan Paşa'ya uyarıda bulunarak Osmanlı Ermenilerinin yaşam koşullarının kötüleştiğini ve Rusya'nın buna kayıtsız kalamayacağını belirtmiştir.⁹ Bundan kısa bir süre sonra 26 Aralık 1912'de Sazonov Londra ve Paris'teki Rus büyükelçilerine birer yazı göndererek Ermeni reformları konusunda İngiltere ve Fransa ile Ermeni Meselesine dair görüş alışverişine başlanması talimatını vermiştir.¹⁰

Bu arada Osmanlı Hükümeti de girişimlerden haberdar olmaya başlamıştır. Hem Rus Dışişleri Bakanın hem de daha önce bahsi geçen ve Bogos Nubar'ın başkanlığını yaptığı Ermeni Milli Delegasyonu'nun faaliyetleri hakkında önde gelen Avrupa başkentlerindeki Osmanlı sefirleri Osmanlı Hükümetine uyarılar içeren yazılar göndermeye başlamıştır. Petersburg Sefiri Turhan Paşa Ermeni delegasyonunun Avrupa başkentlerinde görüşmelere başladığı ve Balkan

8 AVPRI, F. Politarhiv. D.1044, L.293-294 Girs'ten Sazonov'a. 26 Kasım 1912.

9 *Sbornik Diplomatickikh Doukmetov Reformy v Armenii*, 26 noiabria 1912 goda-10 maia 1914 goda (Petrograd: Gosudarstvennaia izdatel'stvo, 1915), No.2. ss. 5-6, Sazonov'dan Girs'e, 30 Kasım 1912.

10 *Reformy v Armenii*, No.5, s.8-9, Sazonov'dan Paris ve Londra'daki Rus Büyükelçilerine gönderilen gizli yazı, 26 Aralık, 1912.

Savaşı'na çözüme kavuşturmak için Londra'da toplanacak büyükelçiler konferansına katılarak Ermeni Meselesini yeniden bir uluslararası mesele haline dönüştürmeye çalışabilecekleri konusunda uyarıda bulunmuştur.¹¹ Viyana'daki Sefir Hüseyin Hilmi Paşa da benzer bir uyarı yaptırmıştır.¹²

Bu arada 1912 yazında baş gösteren “Halaskar Zabitan” Hareketi neticesinde iktidardan düşen İttihat-Terakki yönetimi Ocak 1913'teki Babıali baskını sonrasında tekrar iktidara dönmüş ve Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığında yeni bir kabine kurulmuştur. Çarlık Rusya'sının Osmanlı için oluşturduğu büyük hayati tehdidi göz önüne alan kabine bu konuda Rusya'ya müdahale fırsatı vermemek ve ıslahat konusunu kendi inisiyatifinde çözmek adına bir ıslahat programı hazırlamaya başlamıştır.

Osmanlı Islahat Programı ve Büyük Devletler

Osmanlı Hükümeti bir taraftan ıslahat hazırlığı içine girerken, diğer taraftan da Doğu Anadolu'ya olası bir Rus askeri müdahalesinden çekinmektedir. Bu konu Nisan 1913'te Meclis-i Vükela'da ele alındığında Hükümet 1878 Kıbrıs Sözleşmesine gündeme getirerek, bu sözleşme uyarınca İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğünü Rusya'ya karşı savunma taahhüt ettiğini hatırlattıktan sonra tüm Anadolu için bir ıslahat programı sunmuştur. Bu ıslahat programına göre Anadolu'da her biri 3-4 vilayetten oluşan birkaç idari bölge oluşturulacaktı. Her bölgenin idaresinin başına bir genel müfettiş tayin olunacaktır. Görülen siyasi lüzum üzerine, ıslahat programının uygulanmasına Doğu Anadolu'dan başlanacaktır. Islahat programı gereğince Doğu Anadolu'da Trabzon, Erzurum ve Sivas ile Van, Bitlis, Mamuretülaziz ve Diyarbakır'dan oluşan iki idari bölge oluşturulacak bunların başına birer genel müfettiş atanacaktır. İdari ve mali meselelerde bu yerel bölgelere geniş haklar tanındığı gibi genel müfettişler de büyük yetkilerle donatılacaktır. Bu ıslahatları gerçekleştirebilmek için İngiltere'den farklı alanlarda çalışacak müfettişler, jandarma subayları ve Dahiliye Nezareti için bir de genel müfettiş talebinde bulunacaktır.¹³ Islahat projesinin detayları ise daha önce Makedonya yürütülen 1903 Mürzsteg Islahat programı için genel müfettişlik yapan ve bu konu tecrübeli olan Hüseyin Hilmi Paşa tarafından netleştirilecektir.¹⁴ Ayrıca

11 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi 2*, Kısım 3, (Ankara, Turk Tarih Kurumu, 1951): 23.

12 Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'dan Osmanlı Hariciye Nezaretine, 8 Şubat 1913, Zekeriya Türkmen, *Vilayat-ı Şarkıye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*, (Ankara: Turk Tarih Kurumu, 2006): 114.

13 Zekeriya Türkmen, *Vilayat-ı Şarkıye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006): 115.

14 Murat Bardakçı (ed), *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014): 150.

bu ıslahat programının gerektireceği masraflar için Fransa'dan borç alınacaktır.

Görülebileceği üzere Osmanlı ıslahat programının başarısı her şeyden önce İngiltere ve Fransa'nın bu ıslahat programı için Osmanlı ile iş birliği yapmasına bağlıdır. Ancak Osmanlı bu konuda büyük hayal kırıklığı yaşayacaktır.

24 Nisan 1913'te Londra'daki Osmanlı sefiri Tefvik Paşa Osmanlı ıslahat programı hakkında İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'i bilgilendirdikten sonra Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere'den yapılacak ıslahatları yürütülmesinde görev alacak bir dizi danışman, subay, müfettiş ve genel müfettiş talebini iletmiştir. İngiliz Dışişleri önceleri bu konuya sıcak baksa da daha sonraları Rusya'nın tepkisinden çekinerek bu ıslahat programına İngilizlerin katılımını en asgari ölçüye indirmeyi ve sadece bir genel müfettiş ve jandarma için subaylar tahsis edilmesinde karar kılmıştır.¹⁵ Fakat bu "asgari katılım" dahi Rusya'dan büyük bir tepkiye neden olduğu için İngiltere bu kararından da geri adım atacaktır.

Petersburg'daki İngiliz sefiri ile konuya ilişkin yaptığı ilk görüşmede Rus Dışişleri Bakanı Sazonov Rusya'nın İngiliz danışman ve müfettişlerin atanmasına ancak kısıtlı ölçüde, sadece 5 veya 6 kişi ile sınırlı kalacak şekilde razı olabileceğini belirtmiştir.¹⁶ Sazonov İngilizlerle bir sonraki görüşmesinde, bu sınırlamayı kendi koyduğunu unutarak, ıslahatların sırf bu yüzden başarısız olacağını belirtmiştir: "yarım düzine İngiliz subayının atanması ... [bölgede] karışıklık çıkmasını engellemez."¹⁷ Yani Sazonov bir taraftan 6'dan fazla kişinin atanmasına karşı çıkarken, diğer taraftan da 6 kişinin etkin ıslahatları gerçekleştirmeyeceğinden yakınmaktadır. Sazonov'un bu haksız itirazları ve kendiyile çelişmesi İngiliz Dışişlerinin de gözünden kaçmamıştı ve itirazın sebebinin Sazonov'un kendi koyduğu şartlar olduğu belirtilmiştir.¹⁸

Sazonov'u asıl rahatsız eden ıslahatların başarılı olup olamayacağı değil Rusya'nın kendi nüfuz alanı olarak gördüğü bir bölgedeki inisiyatifi başka bir devlete bırakacak olmasıdır. Sazonov'a göre Rusya'nın bu bölgeye komşu olması ve kendi sınırları içerisinde büyük bir Ermeni nüfusu bulunması sebebiyle en başat rolü Rusya oynamalıdır ve diğer devletlerin rol çalmasına müsaade edememiştir. Ayrıca Sazonov'a göre Rusya'nın dahil olmadığı bir

15 Joseph Heller, "Britain and the Armenian question, 1912-1914: a Study in Real Politik," *Middle Eastern Studies* 16, No.1, (1980): 8.

16 Buchanan'dan Grey'e, 26 Haziran 1913, G. P. Gooch & Harold Temperley (ed.), *British Documents on the Origins of War*, Cilt. X, Kısım I, (London: H.M. Stationary Office, 1936): 466.

17 *British Documents on the Origins of War*, 467.

18 *British Documents on the Origins of War*, 467.

ıslahat programı Ermenileri de tatmin edememiştir.¹⁹ Sazonov'un tepkisi ve açıklamaları neticesinde İngiliz Dışişleri Grey Rusların Doğu Anadolu'ya ilişkin teklifleri sadece "kendi elinde tutmak istediği" kanaatine varmıştır.²⁰

Sazonov'un İngilizlere yaptığı açıklamaların aksine Rus iç yazışmalarında ortaya çıkan esas çekince reformların başarısı ya da Ermenilerin tatmin olması değil, Rusya'nın arka bahçesi olarak gördüğü bir bölgede çıkarlarının zarar görecektir. Van'daki Rus konsolos yardımcısı Sergei Olferev'e göre bölgeye Fransız ya da İngiliz memurlar veya subaylar ıslahatları gerçekleştirme için atanırsa bu Rusya için son derece talihsiz bir durum oluşturacaktır. Ona göre bu yabancı ıslahatçıların "Asya'nın bu kısmındaki Rus davasını baltalamak için ellerinden geleni yapacaklarına" hiç şüphe yoktur. Erzurum'daki Rus konsolos Adamov'un da İngiliz ve Fransız yetkililerin davranışları hakkında benzer şüpheleri mevcuttur. İngiliz ve Fransızların Rusya'nın Doğu Anadolu'daki nüfuzunu kırmaya ve Osmanlı'nın dağılmasını engellemeye çalıştığına inanmaktadır. Adamov'a göre İngiliz ve Fransızlar "burada Rusya aleyhine çalışmakta" ve kendileri için "güçlü komşusunun [Rusya'nın] entrikalarına karşı Türkiye'nin kurtarıcıları" gibi makbul bir konum almaya çalışmaktadırlar.²¹ Rus Sefiri Mihail Girs de bu çekinceleri paylaşmakta ve şöyle demektedir: "genellikle İngiliz ve Fransızlar, Osmanlı hizmetine girdikten sonra, hızlı bir şekilde koyu Türk dostlarına dönüşüyorlar, bu nedenle bizim çıkarlarımıza sempatici açısından onlara güvenmek oldukça zor olacaktır."²² Bu iç yazışmalardan da görülebileceği üzere Rusya'nın önceliği ıslahatların başarılı olup olmamasından ya da Ermenilerin tatmin olup olmamasından ziyade Rus çıkarlarının her şart altında güvence altına alınmasıdır. Yabancı müfettişlerin öncülüğünde gerçekleştirilecek bu ıslahatların bölgenin huzur, refah ve asayişini güçlendirebileceği ve bölge sakinlerinin tatmin edilebileceği olasılığı bu yazışmalarda üzerine durulmayacak kadar az önceliğe sahiptir.

Islahatlar konusunda İngiliz desteğinin alınmamasında en büyük rol Rusya'nın ortaya koyduğu güçlü itirazdır. Ancak buna İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğinin İttihat-Terakki'ye karşı takındığı aşırı olumsuz ve önyargılı tavrı da katkıda bulunmuştur. Özellikle İngiliz Sefiri Sir Gerard Lowther ve büyükelçiliğin baş sekreteri Gerald Fitzmaurice'in olumsuz tutumları burada dikkat çekmektedir. Lowther ve Fitzmaurice'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne düşmanlıkları takıntı boyutlarına varmaktadır. Buna ek olarak Fitzmaurice

19 *British Documents on the Origins of War*, 441-442, O'Beirne'den to Grey'e, 27 Mayıs 1913.

20 *British Documents on the Origins of War*, 461.

21 M. S. Lazarev, *Kurdskiı Vopros 1891-1917*, (Moskva: Izdatel'stvo Nauka,1972): 247.

22 AVPRI F.Kantselerii, D.114, L. 355. Girs'ten Sazonov'a, 17 Aralık, 1913.

koyu bir Musevi düşmanıdır ve Türkler hakkında oldukça olumsuz fikirlere sahiptir.²³

İngiliz yanlısı ve koyu bir İttihat-Terakki karşıtı olarak bilinen Kamil Paşa sadrazam olduğu sürece İngiliz Sefiri Lowther Ermeni taleplerine mesafeli yaklaşmıştır ve Osmanlı hükümetini savunan bir tutum takınmıştır. Bu dönemde kendisine destek istemek için gelen bir Ermeni heyetinin iddialarını inandırıcı bulmadığını ve bu heyetin anlattığı olayları kendi konsoloslarının doğrulmadığını belirten Lowther, bu heyete destek vermekten ve cesaretlendirmekten geri durmuştur. Ayrıca Kasım 1912'de yazdığı bir raporda Lowther Erzurum Vilayetinde şartların ve asayişin “düzgün olmasına rağmen” yerel bir Ermeni gazetesinin “intizam ve asayişi sağlayamamasından ötürü hükümete saldıran şedit ve gereksiz bir makale yayınıyor” olmasından şikâyet etmektedir.²⁴

Ancak Babıali baskını sonrasında Kâmil Paşa'nın düşürülmesi ve ardından da İttihat-Terakki eliyle yeni bir kabine kurulmasının ardından Lowther birdenbire Osmanlı Ermenilerin durumlarının çok vahim bir hale geldiğini ve artık palyatif tedbirlerle tatmin olmayacakları ve ancak Rus denetiminde otonomi gibi daha radikal çözümlerle tatmin olabileceklerini savunmaya başlamıştır.²⁵ Bu doğrultuda Rus Sefiri ile yaptığı bir görüşmede İttihat-Terakki hükümetinin İngiltere'den istediği subay ve müfettişlerin yollanmasına karşı çıkacağına dair Rus sefirine söz vermiştir.²⁶ İngiliz Dışişlerine yolladığı raporlarda da doğu vilayetlerine atanacak danışman ve memurların Rus olması gerektiğini savunmuştur.²⁷

Lowther'ın bu ani tavır değişikliği hiç kuşkusuz Doğu Anadolu'daki Ermenilerin içinde bulunduğu koşullarından ziyade Lowther'ın makbul gördüğü ve tercih ettiği hükümetin değişmesiyle ilişkilidir. Lowther'ın Ermenilerin durumlarının çok vahim bir hale geldiğini iddia ettiği dönemde Van'daki İngiliz Konsolosu İttihat-Terakki'nin tekrar hükümet başına geçtiği Ocak 1913'ten Mart sonuna kadar olan dönem için “bu vilayet birkaç yıldır benzerinin görülmediği bir sükunet yaşamıştı” demektedir.²⁸ Lowther'ın İttihat-Terakki'ye karşı takındığı bu katı tavırda Fitzmaurice'in de büyük etkisi vardır.

23 Justin McCarthy, *The British and the Turks: A History of Animosity*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022): 214-215.

24 FO 424/233, Sir G. Lowther'dan Sir Edward Grey'e, 29 Kasım 1912.

25 Heller, “Britain and the Armenian Question” s.12.

26 AVPRI F. Kantseleriia, D.114, L.33, Girs'ten Sazonov'a Gizli Telgraf, 16/29 Nisan 1913.

27 Heller, “Britain and the Armenian Question,” 9.

28 FO 195/2450 Molyneux-Seel'dan Sir G. H. Lowther'a 9 Temmuz 1913.

İngiliz Dışişleri İstanbul'daki büyükelçiliğin bu görüşleri tamamen paylaşmasa da bu olumsuz yorumlar zaten bu konuda çok istekli olmayan İngiliz Dışişleri üzerinde bir nebze de olsa olumsuz etki bırakmış olmalıdır. 1913 yazında Lowther'in İstanbul'daki büyükelçilikten alınıp yerine Sir Louis Mallet'in sefir olarak atanması sonrasında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde olumlu gelişmeler yaşanmış olsa da bu ilişki İngiltere'nin Rusya ile olan müttefikliğinin çizdiği kalın sınırları aşamayacaktır.

Osmanlı ıslahatları gerçekleştirmek için bulmaya çalıştığı mali destek konusunda da tam bir hayal kırıklığı ile karşı karşıya kalacaktı. Kabinenin ana hatlarını belirlediği ıslahatların gerçekleştirilebilmesi için Maliye Nazırı Cavit Bey 1913 baharında Paris'e gitmiş ve Fransız hükümetinden Osmanlı'nın kabul edebileceği şartlarda borç alınabilmesi için müzakerelere başlamıştır. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ıslahatların gerçekleştirilebilmesi için olayın maddi boyutunun ne kadar önemli olduğunu Paris'te bulunan Cavit Bey'e yazdığı mektuptaki şu satırlarla anlatıyordu: *“Islahat için de birçok masarif-i zaiide ihtiyarına mecburuz. Islahat yapmaz isek yaşayamayacağız. Bunun için evveleminde birçok ecnebi mütehasısları getireceğiz ki bizce büyük bir masrafi müstelzim olacaktır. Bundan başka sulh mahkemeleri ve nevahi teşkilatı ile jandarmanın ıslah ve teksiri zimmında dahi bir hayli masarif-i zaideye lüzum görülecektir.”*²⁹

İngiltere'den müfettiş ve sair danışmanların istenmesi durumuna benzer bir şekilde, Cavit Bey'in borç bulma çabaları da Rus baskıları neticesinde tam bir fiyasko ile sonuçlanmıştır. Cavit Bey ile Fransız Hükümeti arasındaki müzakereler sırasında Rus çıkarları adeta “müzakereler üzerine kara bir bulut gibi çöktü ve bir uzlaşmayı imkânsız kıldı.³⁰” Rus Dışişleri Bakanı Sazonov müttefikleri olan Fransa ve İngiltere hükümetleri nezdinde lobi yaparak, ıslahatlar konusunda Rusya'nın şartları kabul edilmeden Osmanlı hükümetine borç verilmemesi ve daha önceden anlaşılan borçların de ertelenmesini sağlamıştır.³¹ Rus baskıları sonucunda İtilaf Devletleri bloğu Osmanlı'ya adeta bir mali boykot uygulamıştır. Bu da Osmanlı'nın ıslahatları gerçekleştirmek için sarf etmesi gereken mali kaynaklardan mahrum bırakılmaktadır.

Bu dönemde Rusya dış politikasının Osmanlı üzerindeki etkisi sadece Doğu Anadolu'daki ıslahatları İngiltere ve Fransa üzerinden gerekli personel ve mali

29 Mahmut Şevket Paşa'dan Cavit Bey'e, 1 Mayıs 1913, Murat Bardakçı (ed.), *İttihatçı'nın Sandığı: İttihat ve Terakki Liderlerinin Özel Arşivlerindeki Yayınlanmamış Belgeler* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014), s. 67.

30 Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914*, (New York: Cambridge University Press, 2008): 61.

31 Aksakal.

kaynakların elde edilmesinin önüne taş koymasıyla sınırlı kalmıyordu. Aynı zamanda 1911 yılından itibaren artarak ilerleyen bir şekilde Doğu Anadolu'daki asayişsizlik olaylarına da bu olayların faillerine verdiği açık ya da örtülü destekle de etki etmektedir.

Meşruiyetin ilanının sonra doğu vilayetlerindeki bazı aşiret reisleri ve şeyhler İttihat-Terakki nüfusuz altındaki hükümetlerin bölgedeki anlaşmazlıklarda Ermeniler lehine takındığı tutuma ve merkezi otoriteyi hâkim kılma çabalarına ve dolayısıyla vergi toplama ve askere alma gibi konularda daha katı bir politika yanlısı olmasına tepki olarak yer yer kalkışmalara girişmişlerdir. Bazıları ise Rusya'nın 1907 ve 1909'da İran'ın kuzeyini ve kuzeybatısını işgal etmiş olmasını fırsat bilerek İran sınırının ötesine geçmiş ve Ruslarla Osmanlı'ya karşı ortak hareket etmeye başlamışlardır. Bu kapsamda Barzan Şeyhi Abdüsselam, Şemdinan Şeyhi Taha, Bedirhani Abdürrezak Rus sınırlarında ya da Rus işgali altında bulunan İran topraklarında kendilerine güvenli alan bulmuştur. Bunlara ek olarak sınır bölgesinde yaşayan ve eşkıyalık yapan aşiret reisleri ve mensupları da Ruslardan destek görüyordu. Şikak aşireti reisi İsmail Simko bunların en önde gelenleridir ve İran'ın Van vilayetine sınır olan bölgelerinden gelerek Van'a çok sayıda baskın düzenlemiştir ve çok sayıda köylünün mallarını ve hayvanlarını gasp etmektedir ve bazı durumlarda mağdurları arasında Ermenilerin de bulunduğu can kayıpları yaşanmaktadır.³²

Rusya bu aşiret reislerinin ve şeyhlerin doğu vilayetlerinde sebep olduğu kaos ve kargaşaya rağmen Osmanlı ile bu konularda bir iş birliğine yanaşan bir tutum takınmamaktadır. Rusya'nın bu kişilere yaklaşımı öncelikle Osmanlı-İran hududu gibi meselelerde Osmanlı'dan çeşitli tavizler koparmak için koz olarak kullanılması üzerine şekillenmiştir.³³

1912'den itibaren ise bu tutum olası bir Osmanlı-Rus savaşında Rus ordusuna verebilecekleri destek ve katkı çerçevesinde şekillenmeye başlamıştı. Bu doğrultuda Kasım 1912'de Sazonov Doğu Anadolu ve İran'daki Rus konsoloslarına yolladığı bir direktifte onlardan bu aşiretleri tetkik etmelerini ve onları birleştirebilmenin ve ortak hareket etmelerini sağlayabilmenin yollarını arayıp bulmalarını istiyordu. Çünkü Sazonov'a göre bu aşiretler sadece topluca ve birlik olarak hareket ederlerse Osmanlı'ya karşı ciddi bir güç teşkil edebilirlerdi.³⁴ Mart 1913'te başka bir Rus diplomatı ise olası bir Osmanlı-Rus savaşında bu aşiretlerin gerçekleştireceği bir isyanın Osmanlı

32 Justin McCarthy, et al. *The Armenian Rebellion at Van* (Salt Lake City: The University of Utah Press, 2006):153-162.

33 Lazarev, *Kurdskii Vopros*, 159.

34 Michael A. Reynolds, *Shattering Empires: Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires* (New York: Cambridge Univ. Press, 2010), s. 73.

ordusuna ait iki kolorduyu tamamen isyanla meşgul ederek bağlayabileceğini düşünüyordu.³⁵

Bu beklentiler doğrultusunda Rusya, Osmanlı ile sorunlu ilişkileri bulunan aşiret reislerini ve şeyhlerini koruyup kollayan bir tutum sergilemeye dikkat ediyordu. Yukarıda bahsi geçen Şikak aşiretinin reisi Simko Aralık 1912’de Tiflis’e davet edilmiş ve Rus hükümetine göstermiş olduğu hizmetlerden dolayı bir devlet madalyası ile ödüllendirilmiştir.³⁶ Bunu takiben de İran’da bulunan Çari kasabasında kendisine resmi bir makam verilmiştir. Van’daki İngiliz konsolosu Simko’nun Van vilayetine yaptığı baskınlara ilişkin şu ifadelerde bulunmuştur: “Çari ... şimdilerde Türkiye’deki talan harekâtlarının üssüdür. [Simko’nun] siyasi misyonu Türk hükümeti ile hudut bölgesinde aşiretler arasındaki uyumsuzlukların sürdürülmesi gibi görünüyor.”³⁷ Simko’ya bağlı aşiretler 1913 Nisan’ından itibaren İran’dan gelerek Van vilayetinde çeşitli baskın ve talan girişimlerinde bulunmuşlardır. Yine Van’daki İngiliz konsolosunun bildirdiğine göre bu baskınlar neticesinde Van’ın Çatak Kazasındaki Ermenilerin koyunları gasp edilmiş ve bazı durumlarda da Ermeniler arasında can kaybı yaşanmıştı ve vilayetin doğusunda kalan bazı köyler de saldırıya uğramıştır.³⁸ Simko’nun bu faaliyetlerini Ruslar da bilmiyor değildi. Rus Sefiri Girs’in de belirttiği gibi Simko’nun “fiiliyatının çoğunluğu oldukça kötü gizlenmiş eşkıyalıktan ibaret” tir.³⁹

Rusya bir taraftan Osmanlı Devleti’ne Ermenilerin yaşadığı bölgelerdeki güvenlik ve asayiş yoksunluğundan şikâyetle bulunuyordu ancak diğer taraftan da bölgede asayiş en çok tehdit eden ve yıpratıcı unsurlara madalya dağıtıyor, resmi makamlara atıyor ve bunlara para ve silah yardımıyla bulunuyordu. Üstelik Osmanlı bunlar hakkında adli işlem yapmak istediğinde bu unsurların Osmanlı’ya teslim edilmesini de engellemiştir.⁴⁰ Ancak tüm bunlara rağmen Rus Dışişleri Bakanı Sazonov Rusya’yı ve kendini Avrupa diplomasisinde ve basınında Rusya’yı ve kendini Ermenilerin koruyucusu olarak takdim ediyordu. Hatıratında da aynı söylemin baskın olduğu görülmektedir. Sazonov hatıratında Rus müdahalesini tamamen insani sebeplere dayandırmakta ve Rusya’nın bir çıkar gütmekten sadece “zavallı bir Hristiyan halkın” güvenliğini sağlamak için ıslahatlar istediğini yazmaktadır.⁴¹

35 Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War*, (New York: Harvard University Press, 2011): 149.

36 FO 195/2450, Molyneux-Seel’den Sir G. H. Lowther’a, 24 Mart 1913, Van.

37 FO 195/2450, Molyneux-Seel’den Sir G. H. Lowther’a, 24 Mart 1913, Van.

38 FO 195/2450, Molyneux-Seel’den to Sir G. H. Lowther’a, 9 Temmuz 1913.

39 Lazarev, *Kurdsii Vopros*, 278.

40 McCarthy, *The Armenian Rebellion*, 162.

41 Sazonov, *Fateful Years: Memoirs of Russian Foreign Minister Sergei D. Sazonov*, (New York: F.A. Stokes, 1928): 140-41.

Bu söylemin samimiyetine inanmak oldukça güçtür. Yukarıda da bahsedildiği üzere hem Sazonov hem de diğer Rus diplomatları Osmanlı'nın İngiliz danışman, subay ve müfettişler eliyle ıslahat yapmasına karşı çıkarken göz önüne aldıkları Ermenileri tatmin edilmesinde ziyade Rusya'nın bölgedeki çıkarlarının korunmasıdır. Bunlara ek olarak bizzat Sazonov'un desteklediği bir politika neticesinde Doğu Anadolu'da karışıklık çıkaran aşiret reisleri ve diğer önde gelen kişilere Ruslarca maddi destek sağlanmış, silah dağıtılmış ve Osmanlı'dan kaçmak zorunda kaldıkları durumlarda da hem Rusya'da hem İran'da sığınma sağlanmıştır. Üstelik hatıratının aksine, Sazonov'un Rus bakanlar kuruluna sunduğu ve Ermeni Meselesi'ne dair Rusya'nın takip ettiği politikaları anlatan bir raporda Rus İmparatorluk hükümetinin bu siyaseti "Türkiye'nin zayıflatılması" adına takip ettiğini açıkça belirtmektedir.⁴²

Bu politikanın bir neticesi olarak Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde asayiş durumu kötüleşmekte ve Osmanlıyı dış müdahale özellikle de Rus müdahalesi tehdidinde açık bırakmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı Rusya'nın bu unsurları daha çok kışkırtacağından çekinerek Doğu Anadolu'daki aşiretlere karşı Ermeniler lehine tedbirler almaktan çekinmektedir. Bu olaylar zinciri Osmanlı için içinden çıkması çok güç bir kısır döngü oluşturmuştur. Bölgede Ermeni şikayetleri ve talepleri doğrultusunda aşiret reisi ve şeyh gibi unsurlara karşı tedbir alınması bunların gücenmesine ve Ruslarla yakınlaşmasına sebep olmuştur. Bu yakınlaşmayı engellemek adına Osmanlı bu unsurlara daha yumuşak davrandığında ise Ermenilerde benzeri bir gücenme ve Ruslarla yakınlaşma yönelimini baş göstermiştir. Ortaya çıkan bu duruma karşı tedbir alınması ise tüm bu kısır döngüyü baştan başlatmaktadır. Bu süreç ilerledikçe de Osmanlı Rusya'nın bölge üzerindeki olumsuz etkisini ve kendi mevcudiyeti için oluşturduğu büyük tehlikeyi güçlü şekilde hissetmeye devam etmektedir.

Bu durum ıslahat tartışmalarının zirve yaptığı 1912-1914 döneminde birçok yabancı gözlemcinin de dikkatinden kaçmamıştır. Bu hususta İstanbul'daki Alman sefiri Hans von Wangenheim Rusların amacının "Rus müdahalesine haklı çıkarmak için Kürtleri Ermenilere karşı katliam yapmaları için kışkırtmak" olduğuna inanmaktadır.⁴³ Benzeri bir görüş yeni İngiliz sefiri Mallet tarafından da dile getirilmişti. Mallet'a göre Simko ve Abdürrezak gibi Osmanlı karşıtı aşiret reislerine verilen madalyalar ve "Barzan şeyhi gibi" Osmanlı adaletinden kaçanlara karşı sürekli sağlanan koruma ve sığınma imkanları, Osmanlı'dan hoşnutsuzluk duyan unsurların Rusya'nın çok işine yaradığını göstermektedir.⁴⁴

42 B. A. Borian, *Armeniiia, Mezhdunarodnaia Diplomatiia i SSSR*, (Leningrad: np, 1929): 414-415.

43 Aksakal, *The Ottoman Road to War*, 75.

44 McCarthy, *The Armenian Rebellion*, 162.

Osmanlı bu duruma son vermek ve yabancı danışman, subay ve müfettişlerin desteği ile bölgeye hem huzur ve refah getirecek hem de dış müdahaleye fırsat kalmamasını sağlayacak ıslahatlar yapmak istediğinde ise Rusya bu bölgeyi kendi nüfuz alanı olarak ilan etmekte ve söz konusu yabancı memurların ıslahatlara katılmasına izin vermemekte ve bu ıslahatlar için gerekli mali kaynakların bulunması için borç alınmasını da engellemektedir. Bunlara ek olarak Rusya bir de bu bölgede hem güvenliği hem de refahı önemli ölçüde artırabilecek olan demiryollarının inşa edilmesine de karşı çıkmaktadır. Kuşkusuz bu durum Osmanlıyı egemenlik hakların mahrum bırakıyor ve oldukça kırılğan bir hale getirmiştir.

Aslında yapılması planlanan ıslahatlar için yabancı danışman, subay ve müfettişlerin istenmesinin bir nedenini de burada aramak gerekmektedir. Rus nüfuzu karşısında Osmanlı'nın bölge idaresinde yaşadığı zorlukları ve Rusya'nın olayları sürekli yokuşa süren tavırlarını bizzat Avrupalı ıslahatçıların görmesi ve bunları Avrupa kamuoyuna ifşa etmesi şüphesiz Avrupa nezdinde Osmanlı lehine bir sempati oluşturmakta ve kısmen de olsa Rus nüfuzunun azalmasına sebep olmaktadır. Ancak yukarıda görüldüğü üzere Rusya ile olan müttefiklikleri atfettikleri önemden ötürü hem İngiltere hem de Fransa bu ıslahatlara destek vermekten ve Rusya'yı karşılarına almaktan kaçınmaktadırlar. İngiltere 1878 Kıbrıs Sözleşmesi gereğince Osmanlı'ya yönelik herhangi bir Rus müdahalesine karşı Osmanlı'yı savunacağına dair taahhütte bulunmasına rağmen bu taahhüdü yerine getirmeye yanaşmaktadırlar. Üstelik, İngiltere Rusya'nın Osmanlı için oluşturduğu tehlikenin farkına varmamış da değildir. Ruslar bölgeye dair kendi ıslahat isteklerine dillendirmeye başladıkların İngiliz Dışişleri Müsteşarı Arthur Nicolson Doğu Anadolu'daki söz konusu vilayetlerin Rusya'ya ilhakının sadece "zaman meselesi" olduğunu düşünmektedir.⁴⁵ Dışişleri Bakanı Grey ise Rusların Doğu Anadolu için gündeme getirdikleri reform programının Doğu Anadolu'yu neredeyse özerk bir bölge haline getirdiğine ve bunun da "zaman olgunlaştığında Rusya tarafında afiyetle yutulacağına" inanmamaktadır.⁴⁶ Ancak buna rağmen Kıbrıs Sözleşmesi'nin gereğini yerine getirmemektedir.

Bu durumda Osmanlı'nın varlığını sürdürebilmek için tek güvencesi Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı'yı paylaşma konusunda birbirleri ile olan rekabetleri ve bir anlaşmaya varmakta başarısız olmalarıdır. İşte bu nedenle, Rusya'nın ıslahat baskısına karşı en büyük tepki Almanya'dan gelmektedir. Erken bir paylaşımda Osmanlı mirasından istediği büyüklükte bir pay alamayacağından endişe eden Almanya Osmanlı'nın nihai çöküşünü ve

45 Heller, "Britain and the Armenian Question", 6.

46 Heller, 13.

paylaşılmasını mümkün olduğunca ertelemek istemektedir. İslahatlar hakkın yürütülen diplomatik müzakerelere Almanya'nın da müdahil olması ile Doğu Anadolu'ya ilişkin Rus talepleri kısmen de olsa törpülenmiş ve bunun neticesinde 8 Şubat 1914 tarihinde Doğu Anadolu'ya özel bir statü veren Yeniköy Antlaşması imzalanmıştır. Ancak bu antlaşmaya rağmen Osmanlı için Doğu Anadolu'ya yönelik bir Rus askeri müdahalesi tehdidi ortadan kalkmamıştır.

Sonuç

Osmanlı'nın siyasi olarak tecrit edilmiş olması, yani bir müttefiklik bloğuna ait olmaması ve güvенеbileceği bir müttefikinin ya da müttefiklerinin bulunmaması Osmanlı'yı oldukça savunmasız ve kırılğan hale getirmiştir. Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün yazılı antlaşmalarla garanti altına alınması da fiili olarak bir fark yaratmıştır. Teorik olarak, Osmanlı Devleti Paris Antlaşması'nın 1856 yılında imzalanmasından bu yana Avrupa Uyumunun bir parçasıdır ve toprak bütünlüğü hem bu antlaşma ile hem bu uyumun parçası olan diğer büyük Avrupa Devletleri tarafından güvence altına alınmıştır. Ancak bu durum bu antlaşmadan kısa bir süre sonra 1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı'nın çok ciddi toprak ve nüfus kayıpları yaşamasına engel olmamıştır. 1878 Berlin Antlaşması da Paris Antlaşması'na benzer bir şekilde Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü garanti altına alsa da 1878 sonrasında da Osmanlı ciddi toprak kayıpları yaşamaya devam etmiştir.⁴⁷

Balkan Savaşları sonrasında imzalanan Yeniköy antlaşması öncesinde de Osmanlı benzeri bir tutum ile karşı karşıya kalmıştır. Toprak bütünlüğüne yönelik tehditler görmezden gelinirken, Osmanlı'nın hem bu tehditleri ortadan kaldırmak ve hem de bölgede yaşayan ahaliyi memnun etmek için yapmak istediği ıslahatlar da engellenmiştir. Osmanlı'nın Doğu Anadolu'da gerçekleştirmek istediği ıslahat programını başarısızlığa uğramasında en temel

47 Mustafa Aksakal bu antlaşmalara rağmen 1878 sonrası dönemde bu yaşanan kayıpları şu şekilde sıralamaktadır: "Romanya (1878'de bağımsızlığını kazandı); Karadağ (1878'de bağımsızlığını kazandı); Kıbrıs (1878'de Osmanlı egemenliğinde Britanya yönetimi altına girdi); Ardahan, Batum ve Kars (1878'de Rusya'ya verildi); Bosna-Hersek (Avusturya-Macaristan tarafından 1878'de işgal, 1908'de ilhak edildi); Yenipazar Sancağı (Osmanlı egemenliğinde, Avusturya askeri yönetimi); Tunus (1881'de de facto Fransız protektorası oldu); Mısır (1882'de Britanya tarafından işgal edildi); Girit (Büyük Güçler 1898'de özerklik dayattılar, 1912'de Yunanistan'a katıldı); Kuveyt (1899'da Britanya protektorası oldu); Bulgaristan (1908'de bağımsızlığını kazandı); Trablusgarb (1912'de İtalya tarafından ilhak edildi); Oniki Ada (1912'de İtalya tarafından işgal edildi); Batı Trakya (1912'de Bulgaristan ve Yunanistan'a verildi); Chios/Sakız ve Mytilene/Midilli de dahil olmak üzere Kuzey Ege adaları (1912'de Yunanistan'a verildi); Arnavutluk (1912'de bağımsızlığını kazandı, bazı parçaları Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın eline geçti); Makedonya (1912-13'te Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında paylaşıldı)." (Mustafa Aksakal, *the Ottoman Road to War in 1914* (New York: Cambridge University Press, 2008): 5.

sebeap kuşkusuz Osmanlı'nın ekonomik, sosyal ve askeri açılardan içinde bulunduğu zayıflıktan kaynaklanmaktadır. İslahat için gerekli mali kaynaklara sahip olmaması, bölgeye yönelik Rus tehditlerine karşı caydırıcı bir etki yaratacak askeri güçten mahrum olması ve siyasi ve diplomatik ittifak bloklarından izole edilmiş olması Osmanlı'yı askeri ve diplomatik açıdan müdahalelere açık hale getirmiş ve egemenliğini tam anlamıyla uygulamasına engel teşkil etmiştir. Bu zayıflıktan istifade eden Rusya ise müttefikleri üzerindeki etkiyi kullanarak önce İngiliz danışman, subay ve müfettişlerin atanmasına engel olarak, daha sonra da Fransa'nın bu projeye mali destek vermesine engel olarak Osmanlı ıslahat programını gerçekleştirilmesini imkansız hale getirmiştir ve bunun neticesinde de Osmanlı Doğu Anadolu'da yapılması istenen ıslahatlar için Rus taleplerini kısmen de olsa kabul etmek zorunda kalmıştır.

Kaynakça

- Aknooni, E. *Political Persecution: Armenian Prisoners of the Caucasus*. New York: n.p, 1911.
- Aksakal, Mustafa. *The Ottoman Road to War in 1914*. New York: Cambridge University Press, 2008.
- Bardakçı, Murat. (ed.). *İttihatçı'nın Sandığı: İttihat ve Terakki Liderlerinin Özel Arşivlerindeki Yayınlanmamış Belgeler*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014.
- Bardakçı, Murat. (ed.). *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*. İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları: 2014.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1951.
- Borian, B. A. *Armeniia, Mezhdunarodnaia Diplomatia i SSSR*. Leningrad: np, 1929.
- Davison, Roderic H. "The Armenian Crisis, 1912-1914." *American Historical Review* 53, No. 3, (April 1948): 481-505.
- Garo, Armen. *Bank Ottoman: Memoirs of Armen Garo*. Detroit, Michigan: np, 1990.
- Gooch, G. P. & Temperley, Harold (ed.). *British Documents on the Origins of War X*, Part. I. London: H.M. Stationary Office, 1936.
- Günay, Nejla. *İttihat Terakki ve Ermeniler: İşbirliğinden Yol Ayrımına* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016.
- Hanioglu, Sukru. *Preperation for a Revolution*. New York: Oxford Unviversity Press, 2001.
- Heller, Joseph. "Britain and the Armenian question, 1912-1914: a Study in Real Politik." *Middle Eastern Studies* 16, No.1, (1980): 3-26.
- Kaligian, Dikran. *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule. 1908-1914*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2011.
- Kevorkian, Raymond. *The Armenian Genocide: A Complete History*. London: I.B. Tauris, 2011.

- Lazarev, M. S. *Kurdsii Vopros 1891-1917*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1972.
- Lewis, Bernard. *Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University Press, 1968.
- Libaridian, Gerard. "Revolution and Liberation in the 1892 and 1907 Programs of the Dashnaksutium." içinde Ronald Grigor Suny (ed.) *Transcaucasia: Nationalism and Social Change*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1983: 185-196.
- McCarthy, Justin. *The British and the Turks: A History of Animosity*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 202.
- McCarthy, Justin. et al. *The Armenian Rebellion at Van*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 2006.
- McMeekin, Sean. *The Russian Origins of the First World War*. (New York: Harvard University Press, 2011.
- Önol, Onur. *Tsar's Armenians: A minority in Late Imperial Russia*. London: IB Tauris, 2017.
- Reynolds, Michael Anthony. *Shattering Empires: Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires*. New York: Cambridge University Press, 2010.
- Safrastian, Arshak. *Kurds and Kurdistan*. London: Harvil Press, 1948.
- Sarkisian, E. K. *Politika osmanskogo pravitel'stva v Zapadnoi Armenii i derzhavy v poslednei chetverty XIX i nachale XX vv*. Yerevan: AN Arm. SSR, 1972.
- Sazonov, Sergei D. *Fateful Years: Memoirs of Russian Foreign Minister Sergei D. Sazonov*. New York: F.A. Stokes, 1928.
- Sbornik Dilpmaticheskikh Doukmetov Reformy v Armenii, 26 noiabria 1912 goda-10 maia 1914 goda*. Petrograd: Gosudarstvennaia izdatel'stvo, 1915.
- Somakian, Manoug Joseph. *Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895- 1920*. New York: St. Martin's Press 1995.
- Ter Minassian, Anahide. *Nationalism and Socialism in the Armenian Revolutionary Movement*. Trans. A.M. Barrett. Cambridge, Boston, MA: Zoryan Institute, 1984.

Türkmen, Zekeriya. *Vilayat-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.

Arşiv Belgeleri

BOA — Başkanlık Osmanlı Arşivi.

BOA, Dh. Mui, 23-1/71

National Archives of United Kingdom

FO 424/233.

FO 195/2450.

AVPRI — Arkhiv Vneshnei Politiki Rossiiskoi Imperii [Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi].

AVPRI, F. Politarhiv. D.1044, L.293-294.

AVPRI F.Kantseleriia, D.114, L. 355.

AVPRI F. Kantseleriia, D.114, L.33.